

nen Hassân önce Zağvân'ı, ardından Kartaca'yı teslim aldı. Böylece İfrîkiye kesin biçimde İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Bu fetihlerin arkasından Hassân, topraklarını denizden gelecek saldırılara karşı korumak için bir donanma oluşturmak amacıyla Tunus şehrini kurdu ve bir tersane inşa ettirdi. Kısa bir süre sonra burada yapılan gemilerden meydana gelen donanma ile Bizanslılar'ın üs olarak kullandıkları Sicilya'ya ve diğer adalara akınlar başlatıldı. Böylece Bizans'ın Batı Akdeniz'deki deniz gücü kırıldı ve İfrîkiye sahilleri emniyete alındı.

Hassân b. Nu'mân'ın azil şekli ve vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn İzâri onu Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân'ın, Zehebî ise Abdülmelik'in azlettiğini söyler. Daha sonra Dimaşk'a dönen Hassân, yeni halife Velîd b. Abdülmelik ile görüşerek hiçbir zaman servet ve ikbal peşinde koşmadığını, i'lâ-yi kelimetullah için cihad ettiğini söylemiş, hakkında müsbet kanaat sahibi olan ve kendisine eski görevini tekrar vermek isteyen halifenin teklifini de Emevîler'e bir daha hizmette bulunmayacağını söyleyerek geri çevirmiştir. İbn Tağrıberdî, Hassân'ın 80 (699) yılında vefat ettiğini yazıyorsa da Hüseyin Münis, Mûsâ b. Nusayr'ın İfrîkiye'ye vali tayin edilmesini de dikkate alarak 85'te (704), Mahmûd Şîr Hattâb ise 87'de (706), Mesleme b. Abdülmelik ile birlikte çıktığı Anadolu gazâsında öldüğünü söylemektedir.

Emevîler ve halk nazarında büyük itibarı olan ve bundan dolayı Şeyhülemîn diye anılan Hassân b. Nu'mân akıllı, vakur, samimi ve müttaki bir insan, iyi bir kumandandı. Devlet dairelerinde ve ordu da bazı düzenlemeler yaptı ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulundu. Önemli devlet hizmetleri için birer divan tesis edip zekât, haraç ve cizye işleriyle ilgilenmek üzere âmiller görevlendirdi. Orduyu yeniden düzenleyerek uçlara yerleştirdi ve askerlere hazine den maaş bağlattı. Kayrevan Ulucamii'ni sağlam bir şekilde yeniden yaptırdı. Kanallar açtırdı; başta kendi kurduğu Tunus olmak üzere şehirlere mescid ve medreseler inşa ettirdi. Berberîler arasında İslâmiyet'in yayılmasını sağladı. Halka Müslümanlığı öğretmek ve onların dinî meseleleriyle ilgilenmek üzere fakihler tayin etti. Araziyi Berberîler arasında dağıtarak tarımın gelişmesi için çalıştı. O güne kadar Bizans ve Gotlar'a ait paraları kullanan halk onun bastırdığı dinar, dirhem

ve felsleri kullanmaya başladı. Bizans'ın İfrîkiye'deki hâkimiyetine ve buraya tekrar dönme ümitlerine son veren Hassân tâbiînden olup Hz. Ömer'den hadis rivayet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), I, 336, 340, 345, 356-357; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), s. 200-202; Belâzûrî, *Fütûh* (Ridvân), s. 231; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 277; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfûs* (nşr. Beşîr el-Bekûş - M. el-Arûsî el-Matvî), Kahire 1401-1403/1981-83, I, 48-57; İbn Asâkir, *Tehzîbü Târîhi Dimaşki'l-kebir* (nşr. Abdülkâdir Bedrân), Beyrut 1979, IV, 149-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 349-373; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-mugrib*, I, 34-39; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, IV, 140; İbn Kesîr, *el-Bidâye* (nşr. Ahmed Ebû Mulhim v.dğr.), Beyrut 1409/1989, VIII, 321; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 200-201; *el-Huleû's-sündüsüye*, I, 512-517; Ziyâeddin er-Reyyis, *'Abdülmelik b. Mervân: Muvaḥḥidü'd-devleti'l-'Arabiyye*, Kahire 1962, s. 257-259; Hüseyin Münis, *Fethu'l-'Arab li'l-Magrib*, Kahire, ts., s. 231-266; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Târîhu'l-fethi'l-'Arabî fi Libyâ*, Beyrut 1972, s. 131-142; Abdullah Laroui, *The History of Maghrib* (trc. R. Manheim), Princeton 1977, s. 82; Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *Târîhu'l-Magribi'l-'Arabî*, İskenderiye 1979, I, 217-226, 228-235; Mûsâ Lakbâl, *el-Magribü'l-İslâmî*, Cezayir 1981, s. 55-57; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Magribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 240-251; Osman Sa'dî, *'Urûbetü'l-Cezâir*, Cezayir 1982, s. 29-31; Mahmûd Şîr Hattâb, *Kâdetü fethi'l-Magribi'l-'Arabî*, Beyrut 1404/1984, I, 172-220; Abdülazîz es-Seâlibî, *Târîhu Şimâli İfrîkiyyâ* (nşr. Ahmed b. Mîlâd - Muhammed İdrîs), Beyrut 1407/1987, s. 73-78, 83; Abdülazîz Muhammed el-Lümeylim, *Hassân b. Nu'mân el-Gassânî ve devruhü fi fethi bilâdi'l-Magrib*, Beyrut 1414/1993; René Basset, "Hassân", *IA*, V/1, s. 342-343; M. Talbi, "Hassân b. al-Nu'mân", *EP* (Ing.), III, 271; a.mlf., "al-Kâhina", a.e., IV, 422-423.

NADİR ÖZKUYUMCU

HASSÂN b. SÂBİT

(حسان بن ثابت)

Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân)
Hassân b. Sâbit b. el-Münzir
el-Hazrecî el-Ensârî
(ö. 60/680(?))

Haz. Peygamber'in şairi olarak
tanınan sahâbî.

Yesrib'de (Medine) dünyaya geldi. Kendisine atfedilen bir rivayette Resûl-i Ekrem'den yedi sekiz yıl önce (562-563) doğduğu kaydedilmekle birlikte 570 veya 590 yıllarında dünyaya geldiğine dair rivayetler de vardır. Hz. Peygamber'i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için "şâirü'n-nebi", Ebû'l-Hüsâm (keskin kılıç sahibi)

bi) ve Ebû'l-Mudarrib (iyi savaşçı) unvanlarıyla tanınmıştır; ayrıca annesine nisbetle İbnü'l-Fürey'a künyesiyle de bilinir. Hassân, Medine'nin yerleşik iki önemli Arap kabilesinden biri olan Hazrec'in Neccâroğulları kolundandır. Abdülmuttalib'in annesinin Neccâroğulları'ndan olması sebebiyle Hassân'ın Resûl-i Ekrem'le soy yakınlığı vardır. Kendisi gibi şair olan babası kabilesinin ileri gelenlerindendi. Annesi Fürey'a da aynı kabilenin diğer bir önemli şahsiyeti olan Hâlid b. Kays'ın (veya Hubeyş yahut Huneys) kızı olup İslâmiyet'i kabul etmiştir.

Hassân'ın Câhiliye devrindeki hayatına dair şiirlerinde bazı ipuçları bulunmaktadır. Mensup olduğu Hazrec ile Evs arasında kabile savaşlarında hasım Evs kabilesinin şairi Kays b. Hatim'in hicivlerine cevap vermiştir. Bu iki kabile arasındaki çatışmalar Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretine kadar devam etmiş olup bunların en önemlilerinden Yevmü'r-rebî', Yevmü Sümeyha, Yevmü'd-Derek ve muhtemelen en sonuncusu olan Yevmü Buâs Hassân'ın şiirlerinde geçmektedir (*Divân* [nşr. Velîd Arafât], I, 35, 40, 49, 239, 241, 244, 245, 309, 424).

Devrinin diğer önemli şairleri olan A'sâ, Nâbîga ve Hutay'e gibi Hassân b. Sâbit de şiirleriyle para kazanmaktaydı. Nitelikim kaynaklar onun bir yıl Yesrib'de, ertesi yıl Gassânî saraylarında kaldığını ve melikler için söylediği kasideler karşılığında bol bahşış aldığını zikretmektedir. Bu ziyaretlerinin birinde Gassânî Hükümdarı Amr b. Hâris'in huzurunda söylediği "Lâmiyye Kasidesi" bu türün en güzel örneklerinden biridir. Rivayete göre Hassân kasidesini okuduğu zaman hükümdarın yanında şiirini takdim etmek üzere gelen Nâbîga da vardı; ancak hükümdar Hassân'ın şiirini Nâbîga'ninkinden daha çok beğenmişti. Böylece Gassânî saraylarında büyük itibar kazanan şaire Gassânîler'in önemli yardımları olmuş, hatta Müslümanlığı kabulünden sonra da bu yardımlar devam etmiştir (İbn Kuteybe, s. 139). Ayrıca Hassân'ın Hîre'deki Lahmî hükümdarlarından Nu'mân b. Münzir'in (580-602) sarayında da bir müddet kaldığı rivayet edilir (*Divân* [nşr. Velîd Arafât], I, 40, 49).

Hassân b. Sâbit, İslâm'dan önceki dönemde Ukâz panayırında düzenlenen şiir müsabakalarına da katılırdı. Nâbîga'nın hakemliğinde yapılan bir yarışmada A'sâ ve kadın şair Hansâ'dan sonra üçüncü olduğunun ilân edilmesi üzerine Nâbîga'ya itiraz ederek, "Senden de babandan ve

dedenden de daha iyi şairim" demiştir (İbn Kuteybe, s. 160). Hassân'ın Câhiliye devrinde geçen yaklaşık altmış yıllık hayatı şarabı ve şarap meclislerini tasvir etmek, ihsanlarına nâil olmak için Gassânî ve Hîre hükümdarlarını ziyaret edip onları övmek, Evs ve Hazrec arasındaki çarpışmalara katılıp kendi kabilesinin asalet, şeref ve kahramanlıklarını dile getirmekle geçti. Altmış yaşlarında iken İkinci Akabe Biatı'nın ardından (622) müslüman oldu. Hz. Peygamber'in hicretten sonra Hassân'ın kardeşi Evs ile Osman b. Affân'ı kardeş ilân ettiği biliniyorsa da bu hususta Hassân'la ilgili bilgi yoktur. Onun İslâmiyet'i kabul etmesiyle müslümanlar, şöhreti Hicaz bölgesini aşip diğer Arap topraklarına yayılmış olan güçlü bir şair kazanmışlardır. Hassân'ın bundan sonraki hayatı tamamıyla Resûl-i Ekrem'in yanında geçmiş, en güzel şiirlerini onun için söylemiş, artık fahriyyelerinde Allah'ın resulünü savunmakla övünmüştür.

Hız. Peygamber'le birlikte savaşımlara katılmadığına dair bir rivayete bakarak Hassân'ın cesaretinden kuşku duyulmuşsa da yeni araştırmacılardan Sâmî Mekki el-Ânî ve Abdülcebbar el-Muttalibî'nin de belirttikleri gibi bu doğru değildir. Muhtemelen bu iddia, Resûl-i Ekrem katında itibarı olan şairi çekemeyen eski hasımları tarafından uydurulmuştur. Esasen Hassân ileri yaşlarda müslüman olmuş, ayrıca Vâkıdî'den gelen bir rivayete göre (bk. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 171) bir elinin "hayat damarı" kesilmiş olduğundan önemli ölçüde işlevini yitirmişti. Dolayısıyla savaşımlara katılmayı bu gibi meşrû sebeplere dayanıyordu. Kaldı ki onun Hz. Peygamber'le birlikte sefere çıktığı (a.e., IV, 149) ve savaşımlara katıldığı (Zehbî, II, 518) rivayetleri de vardır.

Resûl-i Ekrem'le birlikte müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren Kureyşlilerin ve onları destekleyenlerin hem fiilî hem de sözlü saldırılarına mâruz kalmakta, özellikle Abdullah b. Zibârâ, Ebû Süfyan b. Hâris, Amr b. Âs ve bunlara eşlik eden Dirâr b. Hattâb, Ebû Uzza el-Cumahî, Hubeyre b. Ebû Vehb el-Kureşî ve Ümeyye b. Ebû's-Salt gibi şairlerin hicretten sonra da devam eden hicivleri onları üzmekteydi. Bu hicivlere aynı yöntemle karşılık vermenin gerekli olduğu kanaatine varan Resûl-i Ekrem müslümanlardan bu konuda kendisine yardım etmelerini istemişti. Bu isteği Hassân b.

Sâbit, Kâ'b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha yerine getirmekle beraber özellikle Hassân'ın hasımlarına yönelttiği, Câhiliye devrinin kokuşmuş değer yargılarını ve soy saplantılarını dile getiren hicivleri son derece etkili oluyordu. Rivayete göre müşriklerin hicivli saldırılarına önce Hz. Ali'nin cevap vermesi düşünülmüş, fakat Hz. Peygamber ona izin vermeyince bu işi Hassân üstlenmiş ve dilini işaret ederek, "Yemin ederim ki Busrâ ile San'â arasında (Hicaz'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki bölgelerde) beni bunun kadar sevindirecek bir dil yoktur" şeklindeki sözleriyle bu konuda ne kadar azimli ve iddialı olduğunu göstermiştir. Resûl-i Ekrem'in, "Onları ne şekilde hicvedeceksin, çünkü ben de onlar gibi Kureyşliyim?" sorusuna Hassân, "Seni yağdan kıl çeker gibi Kureyş müşriklerinin arasından çekip çıkaracağım" cevabını vermiştir. Böylece şiirleriyle İslâmiyet'e büyük hizmetlerde bulunan Hassân hakkında Hz. Peygamber, "Hassân'ın fitrî kabiliyetini ve ilhamını Rûhulkudûs teyit ediyor" demiş, ayrıca onun için "Allahım, Hassân'ı Rûhulkudûs ile teyit et!" şeklinde dua etmiştir (Bu-hârî, "İlim", 68, "Bed'ü'l-halk", 6, "Meğâzî", 30, "Edeb", 91).

Hassân b. Sâbit Medinelî olduğu için Kureyş'in ensâb ve eyyâmı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte bu konuda Hz. Ebû Bekir'den aldığı bilgileri şiirinde etkili bir şekilde kullanmayı başarmıştır. Bu sayede müşrikleri hicveden şiirleri Resûlullah'ın, "Bu hicivler onlara karşı oktan daha etkili olacaktır" şeklindeki iltifatına mazhar olmuştur (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 157). Hassân, Kureyşliler'den başka Kâ'b b. Eşref ve Rebî b. Ebû'l-Hukayk gibi yahudi şairlerine de karşılık vermiştir (Divân [nşr. Velîd Arafât], I, 211, 426).

Hicretle birlikte kurulan İslâm devletinin ortaya koyduğu yeni dünya görüşü ve değerler sistemi Hassân'ın önüne engin ufuklar açmış, ona şiirde yeni temalar işleme imkânı sağlamıştır. Bedir Gazvesi'nin ardından Mekke'ye giderek bu savaşa katılan ve ölen müşrikler için söylediği şiirlerle Kureyşliler'in intikam duygularını tahrik eden yahudi şair Kâ'b b. Eşref ve onu evlerinde misafir edenler hakkında Hassân'ın söylediği şiirler o kadar etkili olmuştur ki artık Kâ'b'ı evinde misafir etmeye hiç kimse cesaret edememiştir (a.g.e., I, 211-212, 426-427). Hassân'ın Asr-ı saâdet'te meydana gelen bütün önemli olaylar için bir veya birkaç şiiri bulunmaktadır.

Hassân b. Sâbit'in Müreysi' Gazvesi'nden sonra meydana gelen ifk olayına adı karışan dört kişi arasında yer aldığı ve bundan dolayı kendisine kırbaç cezası verildiği rivayet edilmektedir. Bu rivayetin yanlış olduğunu söyleyenler varsa da (İbnü'l-Esîr, II, 6) Hassân, Hz. Âişe hakkındaki bir kasidesinde onun iffetini dile getirerek kendisinden özür dilemektedir (Divân [nşr. Abdurrahman el-Berkûkî], s. 324-325; a.e. [nşr. Velîd Arafât], I, 234, 292, 510). Hz. Âişe ile olan daha sonraki münasebetlerinden hayatının sonuna kadar onun teveccühüne mazhar olduğu anlaşılmaktadır (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 168). Hakkında söylediği bir hiciv dolayısıyla veya Hz. Âişe'ye iftira edenler arasında bulunması sebebiyle kendisini kılıçla yaralayan Safvân b. Muattal yakalanarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirilince Hassân ondan intikam almamış, bu hakkını Resûl-i Ekrem'e bırakmıştır. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Mısır'dan Mukavkıs'ın kendisine gönderdiği iki kardeş câriyeden biri olan Sîrin'i Beyraha mâlikânesiyle birlikte Hassân'a hediye ederek onun gönlünü almıştır (Divân [nşr. Velîd Arafât], I, 284-285). Hassân'ın kendisi gibi şair olan oğlu Abdurrahman bu câriyeden doğmuştur.

Hassân b. Sâbit'in en büyük başarılarından biri de 9 (630) yılında, müslümanların elindeki esirlerini kurtarmak ve saygınlıkta müslümanlarla boy ölçüşmek için hatip ve şairleriyle birlikte yetmiş seksen kişilik bir heyetle Medine'ye gelen Temimoğulları'na karşı söylediği şiirleriyle (Divân [nşr. Abdurrahman el-Berkûkî], s. 243-252; a.e. [nşr. Velîd Arafât], I, 101-103) onları mağlûp edip müslüman olmalarını sağlamasıdır (geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, I, 294; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 152-157).

Resûl-i Ekrem Hassân'ın şahsına ve sanatına çok değer verirdi; hatta şiirlerini okuması için ona Mescid-i Nebevî'de bir minber tahsis etmişti. Ayrıca bazı savaşlara çıkarken hanımlarını Hassân'ın Beyraha mâlikânesine bırakır, döndüğünde ganimetten ona da pay ayırırdı.

Hız. Peygamber'in vefatı sırasında artık iyice yaşlanmış olan Hassân'ın yıldızı da sönmeye yüz tutmuş ve bundan sonra bir nevi inziva hayatı yaşamaya başlamıştır. Bununla birlikte Hz. Ömer döneminde birkaç defa mescidde şiir okuduğu, hatta bir defasında halifenin mes-

cidde şiir okumayı doğru bulmadığı için Hassân'ı oradan uzaklaştırmak istemesi üzerine, "Burada senden daha hayırlı olan kimse (Peygamber) bulunurken bile şiir okuduğumu biliyorsun" deyince Ömer'in itiraz etmeyip oradan ayrıldığı rivayet edilmektedir (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 150). Hassân'ın bu dönemde hayatının sönük geçmesinde şiirin Arap toplumunda eski önemini kaybetmiş olmasının da payı vardır. Zira Resûl-i Ekrem'in vefatı esnasında hemen hemen bütün Arabistan halkı, bu arada Hassân'la karşılıklı hiciv söyleyen şairler müslüman olmuşlardı.

Kaynaklarda Hassân'dan, daha çok Hz. Osman'ın hilâfetine (644-656) son zamanlarında meydana gelen olaylar münasebetiyle söz edildiği görülmektedir. Zira kendisi Hz. Âişe ile birlikte Hz. Osman'ın tarafını tutup onun idaresinden memnun olmayanlara cephe almıştı. Hz. Osman şehid edildiğinde, yaşının ilerlemiş olmasına rağmen Hassân onun ardından başkalarına söylediklerinden daha çok sayıda mersiye söyledi (*Divân* [nşr. Velîd Arafât], I, 96, 120, 311, 319, 320, 511). Hz. Ali halife olunca ona biat etmeyen az sayıdaki ensardan biri de Hassân'dır. Bir ara Medine'den ayrılıp Şam'a Muâviye'nin yanına gittiyse de orada uzun süre kalmayıp Medine'ye döndüğü anlaşılmaktadır. Bu ziyaret sırasında Muâviye Hassân'a ilgi göstermiş, Hz. Osman'a ve kendisine verdiği destekten dolayı memnuniyetinin bir ifadesi olarak -belki de bağış kabul etmediği için- Beyraha Kasrı ile bir bahçesini yüksek fiyatla satın almıştır.

Kaynaklarda Hassân'ın 40 (660), 50 (670) veya 54 (674) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir. Ancak onun muammeründen olduğu ve 120 yıl yaşadığı rivayeti (İbn Kuteybe, s. 139; İbnü'l-Esîr, II, 7; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IV, 3) doğru kabul edilirse Muâviye'nin hilâfetine son zamanlarında 60 (680) yılına doğru öldüğü söylenebilir. 104 yıl yaşadığı yolunda rivayetler de vardır. Hassân Hz. Ömer zamanında görme duyusunu kaybetmişti.

Hassân b. Sâbit'in Câhiliye döneminde söylediği şiirler genellikle hiciv, methiye, fahriyye, gazel ve nesib türündendir. İslâmî dönemde hiciv, methiye ve mersiye'nin yanı sıra müslümanların başarı ve kahramanlıkları ile âyet ve hadislerden ilham alarak ortaya koyduğu hikmet ve darbimeseller de şiirlerinde önemli yer

tutar. Bundan dolayı Hassân'ın şiirleri, İslâmiyet'in ve Kur'an'ın Arap edebiyatına tesirinin boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil eder. İslâmî kavramlar onun şiirlerinde çağdaşlarına göre daha fazla yer alır. Meselâ kendisi gibi muhadramûn şairlerinden olan Hutay'e'nin şiirlerinde bu özellik yok denecek kadar azdır; çünkü Hutay'e müslüman olduktan sonra dinden çıkmıştır, daha sonra tekrar ihtidâ etmişse de İslâm'ın ruhunu Hassân kadar içine sindirememiştir.

Bazı edebiyatçılar, Hassân'ın Câhiliye devrinde söylediği şiirlerin İslâmî dönemdeki şiirlerine nisbetle daha güçlü olduğu kanaatindedir. Asmaî bu konuda, "Şiir, yolu kötülük olan uğursuz ve faydasız bir insana benzer, iyiliğe girdi mi zayıf düşer. Nitekim Hassân Câhiliye'nin en ileri gelen şairlerinden biriydi, İslâmiyet gelince şiiri zayıfladı" demektedir (İbn Kuteybe, s. 139). Asmaî'nin, kendi şiirinin de İslâmî dönemde eski gücünü kaybettiğini söyleyen birine, "İslâm yalanı (mübalağayı) meneder; halbuki şiiri yalan güzelleştirir" dediği rivayet edilir.

Asmaî ve İbn Sellâm el-Cumahî gibi bazı şiir tenkitçileri, başka şairlerle kıyas edilemeyecek derecede çok sayıda şiirin uydurulup Hassân b. Sâbit'e isnat edildiğini söylemektedirler (Cumahî, I, 215). Hassân'ın şiirlerinin İslâmî dönemde gücünü kaybettiği düşüncesinde onun adına uydurulan şiirlerin rolü olduğu düşünülebilir. Bilhassa siyer ve megâzî müelliflerinin, özellikle İbn İshak'ın Hassân'a ait olmayan birçok şiiri ona nisbet ettiği kabul edilmektedir. Öte yandan Hassân'ın İslâmî dönemde söylediği şiirlerinin çoğunu herhangi bir hadisenin vuku anında irticâlen söylediği ve o sıralarda yaşının çok ilerlemiş olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bunlara rağmen birçok şiir otoritesine göre Hassân özellikle şehirli Arap toplumunun en iyi şairidir.

Hassân b. Sâbit'in şiirleri ilk defa Basra mektebine mensup Arap dilcisi Muhammed b. Habîb (ö. 245/860) tarafından bir divan halinde toplanmış, ondan Sükkerî (ö. 275/888), bu ikisinden de diğer müellifler rivayet etmişlerdir. İbn Habîb'in düzenlediği divanın bilinen en eski iki nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde mevcut olup (III. Ahmed, nr. 2534, 2613) birincinin istinsah tarihi 419 (1028), diğerininki 482'dir (1089) (Karatay, *Arapça Yazmalar*, IV, 267-268).

İlk defa 1281 (1864) yılında Tunus'ta yayımlanan divanın farklı kişiler tarafından birçok neşri yapılmıştır. İçindeki şiir sayısı bakımından aralarında büyük farklar bulunan bu baskıların, şiir sayısının çokluğu, divanın en eski yazma nüshalarına dayanması ve ilmî usullere göre neşredilmesi bakımından en mükemmel Velîd Arafât'ın neşridir (I-II, Beyrut 1974). Bu neşrin mukaddimesinde divanın diğer baskıları, değişik rivayetleri ve yazma nüshaları hakkında da geniş bilgi verilmiştir (I, 29-49). Hassân'ın divanı Şükrî el-Mâlikî ve Abdurrahman el-Berkûkî tarafından şerhedilmiştir (Kahire 1904, 1929) (diğer şerhleri ve nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 31; *Suppl.*, I, 67; Sezgin, II, 291-292).

Hassân b. Sâbit'in hayatı ve şiirleri hakkında Muhammed Tâhir Dervîş, İhsan en-Nas, Rebîa Ebû Fâzıl, İsa Yûsuf, Muhammed İbrâhim Cum'a ve Muhammed Ali Ebû Hamde tarafından müstakil eserler kaleme alınmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İlim", 68, "Bed'ü'l-halk", 6; "Megâzî", 30, "Edeb", 91; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhabe", 157; Hassân b. Sâbit, *Divân* (nşr. Abdurrahman el-Berkûkî), Beyrut 1966, s. 243-252, 324-325; a.e. (nşr. Velîd Arafât), Beyrut 1974, I, 35, 40, 49, 96, 101-103, 120, 211, 212, 234, 238, 239, 241, 244, 245, 284-285, 292, 309, 311, 319, 320, 424-425, 426-427, 510, 511, ayrıca bk. neşredenin mukaddimesi, I, 11-47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 294; Cumahî, *Fuḥūlū's-şu'arâ*, (Kahire 1980, I, 215-220; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-u'arâ*) (nşr. Müfîd Kamîha), Beyrut 1981, s. 139-140, 160; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâil), Beyrut 1406/1986, III, 1472-1473; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Semîr Câbir), Beyrut 1986, IV, 3, 141-175; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), I, 341-351; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (nşr. M. Ali el-Hâşimî), Dimaşk 1406/1986, II, 621-625; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 5-7; Nevevî, *Tehzîb*, I, 156-158; İbn Manzûr, *Muḥtaşaru Târihi Dimaşk*, VII, 289-304; İbn Seyyidünnâs, *Minehu'l-midaḥ* (nşr. İffet Visâl Hamza), Dimaşk 1407/1987, s. 72-75; Zehabî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 512-523; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XIV, 23-26; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 326; a.mlf., *Tehzîb-ü't-Tehzîb*, II, 247-248; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb*, I, 227; Şevkânî, *Derrü's-sehâbe*, s. 465-466, 684; Mehmed Zihni, *el-Hakâik*, İstanbul 1310, I, 220-224; Ali Fahmi Câbic, *Hüsnü's-şâhabe fi şerhi eş'ari's-Sahâbe*, İstanbul 1324, I, 211-214, 228-282; Ahmed el-İskenderî - Mustafa İnânî, *el-Vasîf fi'l-edebi'l-'Arabî ve târihih*, Kahire 1335/1916, s. 158-161; Brockelmann, *GAL*, I, 31; *Suppl.*, I, 67 vd.; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), I, 171-173; Karatay, *Arapça Yazmalar*, IV, 267-268; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 152-154; Şevkî Dayf, *Târihu'l-edeb*, II, 77-83; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 188;

HASSÂN b. SÂBİT

Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifin*, III, 191-192; Blachère, *Târîhu'l-edebe*, s. 346-349; Abdülhüseyin Ahmed el-Emîni, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Tahran 1366, II, 34-65; Ömer Ferruh, *el-Minhâc fi'l-edebi'l-Arabî ve târihih*, Beyrut 1380/1960, s. 34-35; a.m.f., *Târîhu'l-edebe*, I, 325-331; Mârûn Abbûd, *Edebû'l-Arab*, Beyrut 1960, s. 127-128; M. İbrâhim Cum'a, *Has-sân b. Şâbit*, Kahire 1965; Sezgin, *GAS*, II, 289-292; Muhammed M. Hüseyin, *el-Hicâ' ve'l-heccâ'ün fi'l-Câhiliyye*, Beyrut 1970, s. 211-256; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Hayâtü'l-edebiyye fi asrı şadri'l-İslâm*, Beyrut 1973, s. 205-228; M. Tâhir Dervîş, *Hassân b. Şâbit*, Kahire 1976; M. el-Hidr Hüseyin, *Naşzu kitâb fi's-şî'rî'l-Câhili*, Dimaşk 1977, s. 158-159; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devvân*, Beyrut 1978, s. 77-79; C. Avvâd, *Akdemû'l-mahtûâtü'l-Arabiyye fi mektebâti'l-âlem*, Bağdad 1982, s. 131; Affî Abdurrahman, *Mu'cemû's-şu'arâ'l-câhiliyyin ve'l-muhağramîn*, Riyad 1403/1983, s. 91-92; Abdurrahman el-Berkûkî, *Şerhu Diwâni Hassân b. Şâbit*, Beyrut 1983, s. 19-41; Miftâhu künûzi's-sünne, s. 159; İhsan en-Nas, *Hassân b. Şâbit*, Dimaşk 1985; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmî' fi târihi'l-ede-bi'l-Arabî*, Beyrut 1986, I, 413-415; M. Ali Ebû Hamde, *Fi't-tezevuuki'l-cemâli li-Hemziyyeti Hassân b. Şâbit haule fethi Mekke*, Ürdün 1988; İşâ Yûsuf, *Hassân b. Şâbit el-Ensârî*, Beyrut 1990; Rebîa Ebû Fâzıl, *Hassân b. Şâbit: şâirü'l-İslâm*, Beyrut 1993; Th. Nöldeke, "The Diwân of Hassân b. Thâbit", *WZKM*, XXV (1911), s. 98-106; Süleyman Tülüçü, "Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Ensârî", *İslâm Düşünce-si*, sy. 1, İstanbul 1967, s. 250-252; M. J. Kister, "On a New Edition of the Diwân of Hassân b. Thâbit", *BSOAS*, XXXIX (1976), s. 265-266, 284-286; Sâmî Mekki el-Ânî, "Edvâ' cedide 'alâ sîreti Hassân b. Şâbit", *Mecelletü Âdâbi'l-Müstansiriyye*, II, Musul 1977, s. 77-90; a.m.f., "Şî-ru Sa'îd b. 'Abdirrahmân b. Hassân b. Şâbit el-Ensârî", a.e., sy. 24-25 (1993-1994), s. 1-26; H. L. Gottschalk, "Diwân of Hassân b. Thâbit", *WZKM*, LXV-LXVI (1973-74), s. 364-365; Hasan Karûn, "el-Vekâ'if ve'l-aḥdâs fi şî'ri Hassân b. Şâbit", *ME*, L/3 (1978), s. 611-625; Abdülceb-bâr el-Muttalibî, "Hassân b. Sâbit fi me'âyiri'n-naḥd", *el-Mevrid*, IX/4, Bağdad 1981, s. 303-328; Sa'îd el-A'zamî en-Nedvî, "Hassân b. Şâbit el-Ensârî", *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XXIX/2, Leknev 1984, s. 67-85; XXX/3 (1985), s. 87-97; Mehmet Türkmen, "Hassân b. Sâbit el-Ensârî", *Er-ciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1985, s. 407-414; Abdürrahîm er-Rahmûnî, "er-Rû'yetü'l-İslâmiyye fi şî'ri Has-sân b. Şâbit el-Ensârî", *ed-Dâre*, XIII/3, Riyad 1987, s. 55-68; Ahmed Ateş, "Hassân", *İA*, V/1, s. 343-347; W. Arafat, "Hassân b. Thâbit", *EP* (İng.), III, 271-273.

HÜSEYİN ELMALI

HASTAHANE

(bk. BİMÂRİSTAN).

HASTAZÂDE ABDULLAH EFENDİ

(bk. ABDULLAH EFENDİ, Hastazâde).

HAŞEBÎ

(خشبي)

Esikden Doğu'da
ağaç liflerinden imal edilen
kâğıt türlerinden biri
(bk. KÂĞIT).

HAŞEBİYYE

(الخشبية)

H. Hüseyin'in intikamını almak için
isyan eden Muhtâr es-Sekaffî'nin
ordusundaki bir grup mevâliye
verilen ad.

Sözlükte "odun ve sopa" anlamına gelen *haşebî* nisbet isminin (*haşebî*) çoğulu olan *haşebiyye*, ilk defa Muhtâr es-Sekaffî'nin isyanı sırasında ordusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden, silâhları sopadan ibaret Kûfe mevâlîsi hakkında aşağılayıcı bir tabir olarak kullanılmış (İbn Kuteybe, s. 622; İbn Rüste, VII, 218), daha sonra bunun yerini Keysâniyye, Muhtârîyye ve Hüseyniyye isimleri almıştır.

Muhtâr'ın veya onun İbrâhim b. Eşter gibi kumandanlarının emrinde savaşan mevâlînin çoğu kendilerini kılıçla donatmayacak derecede fakirdi. Nitekim A'sâ Hemdân, Muhtâr'ı mağlûp eden Basralılar'a, sopadan başka silâhı bulunmayan kimselerle uğraşarak elde ettikleri şerefîn pek de önemli olmadığını söylemişti. Muhtâr'a karşı savaşan Mühelleb b. Ebû Sufre de Haşebîler'in eline geçen Nusaybin'i kuşattığı zaman halka hitaben, "Bu insanlar sizi korkutmasın. Onlar sadece köledir ve ellerinde de sopadan başka bir şey yoktur" demişti (Taberî, II, 684). Taberî'nin verdiği bilgiye göre Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr es-Sekaffî'nin Kûfe'yi ele geçirmesi ve taraftarlarının halife olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin adını telaffuz etmeye başlamaları üzerine telâşa kapılarak İbnü'l-Hanefiyye'yi ve beraberindeki aile mensuplarını, kendisine biat etmeye zorlamak için 685 yılında Mekke'de Zemzem Kuyusu civarına hapsedmişti. İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisine gizlice yazdığı mektuptan durumu öğrenen Muhtâr, onu kurtarmak üzere Ebû Abdullah el-Cedeli kumandasında 150 kişilik bir süvari birliğini Mekke'ye gönderdi. Mescid-i Harâm'a giren birlik, İbnü'z-Zübeyr'in biat etmemeleri halinde ateşe vermek üzere etrafını odunlarla çevirdiği evin kapısını kırarak İbnü'l-Hanefiyye'yi ve beraberindekileri kurtardı. İbnü'l-Hanefiyye'nin Mescid-i Harâm'da kılıç kul-

lanarak savaşmanın câiz olmadığını söylemesi üzerine Muhtâr'a bağlı bu kuvvetler Mekke'den çıkarken "kâfir-kübât" denilen kısa sopaları silâh olarak kullandılar (a.g.e., II, 694). Şîa'nın bir bölümünün Haşebiyye adıyla anıldığını belirten İbnü'l-Esîr de bunların Muhtâr es-Sekaffî'nin mensupları olduğunu söyler (*en-Nihâye*, "ḥşb" md.).

Haşebiyye fırkasına, Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla "yâ le-se'râti'l-Hüseyin" (Ey Hüseyin'in intikamını almaya ant içenler!) sloganını kullanarak harekete geçtikleri için Hüseyniyye adı da verilmiştir. İbn Abdürabbih, Kûfe sokaklarında bu çağırışı tekrar ederek dolaşan İbrâhim b. Eşter'in mensuplarına Hüseyniyye denildiğini belirtmektedir (*el-İk-dû'l-ferid*, II, 408). Haşebiyye (خشبية) kelimesinin Arap harfleriyle noktasız olarak yazıldığında Hüseyniyye şeklinde okunabilmesinin de bu isim değişikliğinde etkili olduğu söylenebilir.

Keysâniyye fırkasına ve daha sonra bu fırka mensupları arasında ortaya çıkan rec'at ve tenâsüh akîdesine inananlara Haşebiyye adı da verilmektedir. Nitekim aşırı bir Keysânî Şîi olan ve tenâsühe inanan Küseyyir "Haşebî" nisbesiyle anılmaktadır. Diğer taraftan Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, Zeydiyye'den Surhâb et-Taberî'ye nisbetle Surhâbiyye adını alan fırkanın Haşebiyye diye de anıldığını, bunların Muhtâr'la birlikte isyan ettiklerini, yanlarında sopadan başka silâh bulunmadığı için bu ismi aldıklarını söylerse de (*Mefâtihu'l-'ulûm*, s. 21) bu doğru değildir. Zira Muhtâr, Zeydiyye'nin kurucusu Zeyd b. Ali'nin doğumundan önce vefat etmiştir. Hakkında bilgi bulunmayan Surhâb et-Taberî ise muhtemelen Hasan b. Zeyd zamanında Taberistan'da faaliyet gösteren Surhâb ile aynı şahıstır. Onun mensuplarına kullandıkları silâh dolayısıyla mı, yoksa Keysâniyye akîdesinden etkilendikleri için mi Haşebiyye denildiği bilinmemektedir.

İbn Hazm, mehdî zuhur edinceye kadar silâh taşımanın ve kullanmanın câiz olmadığına inanan Mansûriyye gibi bazı Şîa gruplarının hasımlarını boğarak veya taşla öldürdüklerini, sopa kullanmayı tercih edenlere ise Haşebiyye denildiğini nakleder (*el-Faṣl*, V, 45). Bu anlayışın yahudi mesîh inancından etkilendiği öne sürülmüştür (krş. Friedlaender, XXIX [1909], s. 95). Kur'an'ın mahlûk olduğunu, Allah'ın konuşmadığını iddia eden Cehmiyye'den bir grup da Haşebiyye adıyla anılmaktadır.